

суспільно-географічні дослідження

що пов'язаний зі стрімко зростаючою сферою послуг, яка певною мірою визначає його спеціалізацію в міжрегіональному поділі праці.

Список використаних джерел:

1. Аксенов К., Браде И., Бондарчук Е. Трансформационное и посттрансформационное городское пространство. Ленинград – Санкт-Петербург. 1989-2002. – СПб.: Издательство №Геликон Плюс», 2006. – 284 с.
2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – 3-е изд., испр. – М.: Дрофа, 2005. – 557 с.
3. Иноземцев В. Л. Структурирование общественного воспроизводства в системе постиндустриальных координат // Российский экономический журнал. – 1997. - № 11-12. – С. 62-70.
4. Кларк К. Условия экономического прогресса / К. Кларк. – Л., 1940.
5. Friedmann J. The world city rypothesis\\ Develop. And Change., 1988. P. 69-83.

*Щабельска В.Г., Пологовська Ю.Ю.
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ВПЛИВ ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА КОМПОНЕНТНО-ТЕРИТОРІАЛЬНУ СТРУКТУРУ СУБРЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розкрито сутність та тенденції динаміки міського і сільського розселення Житомирської області. З'ясовано суспільно-географічні проблеми розвитку субрегіональної системи розселення.

В статье раскрыты сущности тенденции динамики городского и сельского расселения Житомирской области. Выяснено общественно-географические проблемы развития субрегиональной системы расселения.

The main strategy and dynamics trends of urban and rural population distribution of Zhytomyr region are considered. Social and geographical problems of the development of the subregional system of settling are highlighted in the article.

Постановка проблеми. Важливою передумовою соціально-економічного розвитку регіональних систем виступає демографічний фактор, який відображає кількісні та якісні характеристики населення (чисельність, динаміку народжуваності, смертності, статевовікову та сімейну структури тощо). Демографічна ситуація, яка склалася в Україні в цілому та окремих регіонах визначається як критична, що загрожує суспільній стабільності країни.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню впливу демографічної ситуації на розселення присвячено наукові праці А. Вишневського, Ж. Зайончковської, Ю. Пивоварова,

суспільно-географічні дослідження

Г. Глуханової та інших. В них основна увага акцентується на взаємозв'язках між процесами відтворення населення, розселенням та масштабами і напрямками міграцій як провідних системоформуючих чинниках. Вплив маятникової міграції на формування систем розселення, їх особливості в зонах впливу великих міст досліджувалися Ю. Пітюренком, І. Таборинською, Т. Михайловою. Питання трансформації міського і сільського розселення у пострадянський період досить глибоко проаналізовано у працях А. Доценка.

Мета та завдання дослідження. Аналіз взаємозв'язків між демографічною ситуацією і територіально-компонентною структурою розселення на регіональному рівні, визначення концептуальних засад розвитку і територіальної організації розселення.

Виклад основного матеріалу. Демографічна ситуація в регіонах є однією з важливих передумов формування потенціалу розселення. Особливості демографічних процесів значно впливають на чисельність або людність поселень як одного із головних параметрів розселення. Житомирська субрегіональна система на 1 січні 2013 року представлена 1668 поселеннями, що на 16 поселень або на 9,9% менше, ніж у 1990 р. Чисельність населення в її межах скоротилася на 15% порівняно з 1990 р. і нині складає 1268,6 тис. осіб. Тут необхідно зробити акцент на тому, що за цей же період чисельність міського населення зменшилася на 9,3%, сільського – на 17,8%, а середньорічні темпи були досить високими і склали близько 1,0%, що пов'язано з специфікою природного та міграційного руху населення. Різкий спад чисельності населення був зумовлений стрімким падінням рівня народжуваності та стійкою тенденцією зростання показників смертності. Лише протягом 1990-2006 рр. чисельність народжених у розрахунку на 1000 осіб населення скоротилась на 16%, загальний коефіцієнт народжуваності склав 9,6‰, а сумарний - 1,3 дитини на одну жінку, що не забезпечувало навіть простого відтворення населення. Завдяки реалізації положень стратегії демографічного розвитку починаючи з 2006 року в області спостерігається стійка тенденція зростання показників народжуваності. На сьогодні загальний коефіцієнт народжуваності досягнув 11,9‰, сумарний – 1,6 дитини, а в цілому ж упродовж 2006 – 2013 років народжуваність зросла на 7,7% [3].

Гострою проблемою для Житомирської області залишається висока смертність, особливо в сільській місцевості, що зумовлено порушенням віково-статевої структури населення, проблемами соціально-економічного розвитку сільської місцевості. За 1990-2013 рр. загальний коефіцієнт смертності в регіоні зріс з 13,2‰ до 16,5‰, а в сільській місцевості в 1,7 рази перевищив аналогічний у міських поселеннях і становить 21,2‰. Найвищий рівень смертності зафіксовано у Лугинському, Овруцькому та Коростишівському районах. У структурі причин смертності перше місце посідають хвороби системи кровообігу, друге –

суспільно-географічні дослідження

новоутворення, третє – зовнішні причини смертності. Високим залишається й рівень дитячої смертності – 7,7 дитини у віці до 1 року на тисячу народжених.

Негативні тенденції у відтворенні населення області зумовили відповідні зрушення і у віковій структурі, зокрема зростання частки осіб старших вікових груп. За період 1990 – 2013 рр. у віці старшому за працездатний вона зросла з 19% до 21,7%, а частка дітей скоротилася з 22,1% до 15,8%, що зумовлює зростання демографічного навантаження на осіб працездатного віку. Так, в 2013 р. коефіцієнт демографічного навантаження становив 629 осіб непрацездатного віку в розрахунку на 1000 осіб працездатного віку (в Україні – 585 осіб), при цьому частка осіб у віці старшому за працездатний складає 56,2 %, що є одним з найвищих в Україні. В даному випадку саме у віковій структурі населення значної кількості сільських поселень Житомирщини особи похилого віку складають якщо не все населення, то його більшість. Показники вікової структури населення є досить важливими у прогнозуванні людності як міських, так і сільських поселень та у визначенні їх потреб у дитячих дошкільних закладах, школах та інших соціальних установах. Тому існування цих поселень та їх господарське функціонування повністю залежить від людності та вікової структури населення.

Негативні тенденції щодо зменшення чисельності населення, погіршення його віково-статевої структури позначилися на формуванні працересурсного потенціалу. За обсягом наявного трудового потенціалу Житомирська область посідає 19 місце серед адміністративно-територіальних одиниць аналогічного рангу. В розрізі районів області найбільша кількість працюючих проживає у Житомирському районі - 11,83%, Овруцькому - 8,92% та Новоград-Волинському - 7,2%. [3]

Протягом тривалого періоду динаміка скорочення чисельності населення Житомирської області зумовлювалася також негативним сальдо міграцій. За даними Житомирського обласного управління статистики в 2013 р. році сальдо міграції було негативним і склало -553 особи. У міських поселеннях аналогічний показник виявився позитивним (159 осіб), а у сільській місцевості негативним (- 692 особи). «Донорами» демографічного «капіталу» області є: Овруцький, Житомирський, Ємільчинський, Володарськ-Волинський, Новоград-Волинський райони. Окреслені зміни здебільшого зумовлені несприятливою соціально-економічною ситуацією в області, зокрема високим рівнем зареєстрованого безробіття та низьким рівнем життя. Широкого розвитку набула «маятникова міграція» працівників, службовців, студентів в приміській зоні Житомира, що впливає на характер трудових зв'язків. Вигідне економіко-географічне положення, зручне транспортне сполучення з містами України, головним чином, з столицею зумовлює розвиток

суспільно-географічні дослідження

трудова зв'язків. Однак необхідність в робочій силі і зростання особистих потреб населення в роботі і освіті самі по собі не викликають значних територіальних переміщень населення.

Безперервне зменшення демографічної бази регіону негативно позначилося на динамічності поселенської мережі та її щільності. Протягом 1993-2013 рр. поселенська мережа скоротилася з 1690 до 1613 населених пунктів, а її середня щільність з 57 до 55 поселень на 1000 км² території. Найбільш істотних змін зазнала територіально-компонентна структура сільського розселення: сільських поселень зменшилася на 22 одиниці, а середня людність – з 438 осіб до 327 осіб (на 25,3%). Одночасно спостерігалось значне скорочення мережі крупних сіл (на 31%) і неухильне збільшення групи сіл з малою людністю (55-100 осіб). Нині цілий ряд сільських населених пунктів зникли або знаходяться на межі зникнення, що зумовлює розрідження мережі сільських поселень не лише на сучасному етапі, а й в майбутньому. Більш стабільні в цьому плані залишаються середні сел, в яких за проаналізований період населення зменшилося лише на 8–9%.

Відносно стійкістю характеризується міська поселенська мережа. З 12 міст до категорії великих за людністю відноситься Житомир з населенням 271,0 тис. осіб (36,5% міського населення області), 3 середніх – Бердичів, Коростень, Новоград-Волинський та 7 малих, що концентрують 43 % міського населення області. На основі аналізу динаміки людності міст виділено декілька їх груп. До першої належать міста із відносно стабільною людністю (зменшення до 5%) – Коростень та Новоград-Волинський. До другої групи відносяться міста з середніми темпами зменшення людності (6–10%) – Житомир, Коростишів, Малин, Баранівка, Овруч та Радомишль. Третя група – це міста із високими темпами скорочення людності (11–20%) – Бердичів та Овруч. До четвертої групи належить місто Андрушівка, зменшення чисельності населення в якому відбувалося найвищими темпами і за досліджуваний період його людність скоротилася на 28%. Зрушення в структурі міст за людністю зумовлені зменшенням чисельності населення великих та середніх міст протягом 1990-2013 рр на 8% та збільшенням малих – на 14%. В результаті цього частка великих міст в кількості населення знизилася за період 1990-2013 рр. з 47% до 45,4%, середніх відповідно – з 36% до 33,5 %, а малих збільшилася з 17% до 21%. Як результат цього середня людність міських поселень за цей же період зменшилася з 68,7 тис. осіб до 49,7 тис. (на 27,6%). Дослідження свідчать, що особливої підтримки потребують малі міста через загострення проблем соціально-економічного характеру. Активізація їх економічного та соціального потенціалу буде залежати не лише від адміністративних, а й трансформації господарських функцій, що можливо в умовах модернізації промислового виробництва, розвитку малого підприємництва, оновлення технологічної бази, розвитку сфери агробізнесу

суспільно-географічні дослідження

та соціальної інфраструктури, формування гнучкого ринку праці та забезпечення зайнятості населення.[2]

Найбільш поширеною формою територіальної організації міського розселення в регіоні є селища міського типу, яких нині нараховується 43. В них концентрується 20,5% міського населення області, при середній людності 3,5 тис. чоловік проти 4,3 тис. чоловік в 1990 році. Функціональна структура селищ міського типу різноманітна. З них 12 є центрами, що виконують адміністративні, соціальні та промислові функції. Аналіз їх територіального розподілу показав, що відносно густа мережа дозволяє їм разом з містами відігравати роль опорного каркасу обласної системи розселення. Одночасно спостерігаються негативні тенденції серед цієї категорії поселень, що проявляються в депопуляції населення. Частка великих та малих селищ (людністю понад 5 тис. осіб) за досліджуваний період скоротилася з 41% до 30,2%, а малих (людністю менше 3 тис. осіб) – збільшилася з 41% до 51,2%.

Такі структурні зрушення зумовили до суттєві зміни у територіально-компонентній структурі розселення на всіх ієрархічних рівнях Житомирської субрегіональної системи розселення (таблиця 1).

Таблиця 1

Територіальна структура розселення

Субрегіональна система розселення	Локальна система розселення	Місцева система розселення	Кушова система розселення		
Житомирська	Житомирська	Житомирська	Новогуйвинська		
		Коростишівська	Головинська		
		Радомишльська	Білокрениченська		
		Брусилівська			
		Попільнянська	Корни		
		Черняхівська	Головинська		
	Бердичівська	Бердичівська	Гришківська		
		Андрушівська	Червоненська		
		Ружинська			
		Чуднівська		Вакулечківська	
				Великоровинецька	
				Івано-Пільська	
		Любарська			
		Романівська		Миропільська	
				Биківська	
		Баранівська		Довбиська	
				Мар'янівська	
				Першотравенська	
			Кам'янобрідська		
			Полянківська		
Коростенська	Малинська	Чоповицька			

суспільно-географічні дослідження

			Гранітненська
		Володарськ-Волинська	Новобірська
			Іршанська
		Коростенська	
		Овруцька	Першотравенська
		Олевська	Новоозерянська
			Дружбівська
			Новобілокорочицька
			Новоозерянська
		Лугинська	Жовтнева
		Народицька	
	Новоград-Волинська	Новоград-Волинська	Городницька
		Червоноармійська	Червоноармійська
		Ємільчинська	Яблунецька

Особливо істотних змін зазнала поселенська мережа Коростенської локальної системи розселення, яка скоротилася на 9,2%, а її середня щільність з 50 до 44 поселень на 1000 км² території. Кількість сільських поселень зменшилася на 10,1 % і становить 522 населених пункти, істотно зменшилася кількість великих сіл з кількістю понад 1000 осіб, а зросла кількість малих сіл з кількістю населення 100 осіб. Середня людність одного сільського населеного пункту коливається в межах 55 - 100 осіб й існуюча тенденція зменшення поселенської мережі збережеться в перспективі. Подібні тенденції прослідковуються менш виразно і в інших локальних системах області.

Висновки. У демографічній сфері Житомирської області сформована певна система зовнішніх і внутрішніх обмежень і загроз, серед яких відзначається подальше звуження природної і механічної основи відтворення населення, демографічної основи трудових ресурсів, які скорочують розселенський потенціал регіону і можуть призвести до незворотніх змін у його територіально-компонентній структурі. В умовах демографічної кризи необхідно: забезпечити підвищення життєвого потенціалу населення на основі зміцнення системи охорони здоров'я за рахунок надання високоспеціалізованої медичної допомоги; завдання демографічної політики повинні бути спрямовані на нормалізацію процесів природного відтворення (підвищення рівня народжуваності та зниження смертності), регулювання міграційної рухливості з мінімальними втратами.

Список використаних джерел:

1. Доценко А.І., Зінич В.Т., Великохатко О.Т., Танцюра В.Л. Розселення в Україні : проблеми і перспективи. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 269 с.
2. Регіональне розселення в Україні: стан та прогноз. – Київ, – РВПС України НАН України, 2006. – 438 с.
3. Статистичний щорічник Житомирської області за 2013 рік.
4. <http://www.zt.ukrstat.gov.ua>